

Ahmet el-Mar'aşî ed-Debbâğî'nin Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye Risalesi: İnceleme ve Neşir Ahmad al-Mar'ashi al-Debbâghî's Risalat Named Hashiye al-Aqâid al-Nesefiyya: Review and Transcription

Mustafa Keskin^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Klam ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilim Dalı, Düzce, Türkiye
Assistant Professor, Duzce University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Theological and Religious Islamic Sects, Duzce, Turkey
mustafakeskin@duzce.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3549-9345

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Sürec

Geliş: 26/12/2024
Kabul: 12/02/2025
Yayın Tarihi: 28/02/2025
Yayın Sezonu: Şubat

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yazar Katkıları

Yazar-1 (100)

Atıf

Keskin, M. (2025). Ahmet el-Mar'aşî ed-Debbâğî'nin Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye Risalesi: İnceleme ve Neşir. *Tanım Tenkit Teori*, 4: 1-20

Öz

İslâm tarihinin erken dönemlerinde, Hz. Peygamber'in vefatını müteakip Müslümanlar arasında siyasi, itikadi, fihki ve sosyal alanlarda çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar neticesinde beliren fikir ayrılıkları, İslâm toplumunda farklı mezhep ve fırkaların teşekkülüne zemin hazırlamıştır. İman-küfür, nübüvvet, imamet, insan hürriyeti ve kader gibi temel meselelerin yanı sıra, büyük günah işleyenlerin durumu ve günahların affı konusu da önemli tartışma başlıklarından biri olmuştur. Bu tartışmaların tarihi arka planında, Hz. Osman'ın hilafetinin son döneminde yaşanan olaylar ve akabinde Hz. Ali döneminde vuku bulan Cemel ve Sıffin savaşları gibi Müslümanları karşı karşıya getiren hadiseler etkili olmuştur. Her iki tarafın da Müslüman olduğu bu savaşlarda çok sayıda can kaybı yaşanmış, bu durum Müslüman birini öldürmenin büyük günah sayılması sebebiyle, savaşlarda ölenlerin ve öldürenlerin dini statüsünün sorgulanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla büyük günah meselesi, mezhepler arasındaki temel ayrılık noktalarından biri haline gelmiştir. Mezheplerin iman anlayışlarıyla doğrudan ilişkili olan bu konu, imana yüklenen anlama göre farklı şekillerde yorumlanmıştır. İtikadi eserlerde "mürtekebül-kebüre" başlığı altında ele alınan büyük günah meselesi, tarih boyunca güncelliğini korumuş ve İslâm düşünce geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Ahmed el-Mar'aşî de (öl. 1752), "Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye" adlı risalesinde bu meseleyi ele almış, özellikle Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında yaşanan tartışmaları ve fikir ayrılıklarını detaylı bir şekilde incelemiştir. Mar'aşî'nin risalesi, bilhassa küçük günahların bağışlanmasının hangi şartlar altında mümkün olacağı konusuna odaklanmakta ve bu husustaki mezhebi yaklaşımları karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu çalışma, hem Mar'aşî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermekte hem de onun "Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye" adlı eserinin incelenerek neşirini sunmaktadır. Makalede öncelikle müellifin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmekte, ardından incelemeye konu olan eserin nüshaları, müellife aidiyeti ve muhtevası irdelenmektedir. Ayrıca eserde ele alınan temel meseleler, özellikle de günahların affı konusundaki tartışmalar, dönemin kelâm literatürü içerisindeki yeri bağlamında değerlendirilmektedir. Çalışmanın temel amacı, klasik kelâm literatüründe önemli bir yer tutan günahların affı meselesinin XVIII. yüzyıl Osmanlı düşünce geleneğindeki yorumlanış biçimini ortaya koymak ve Mar'aşî'nin bu konudaki özgün katkılarını değerlendirmektir. Bu bağlamda makale, hem Osmanlı dönemi kelâm düşüncesine katkıda bulunmayı hem de dönemin önemli bir âliminin görüşlerini gün yüzüne çıkarmayı hedeflemektedir. Neşredilen risale, aynı zamanda Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki teolojik tartışmaların mahiyetini ve her iki ekolün görüşlerinin dayandığı delilleri anlamamız açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir. Mar'aşî'nin bu eseri, dönemin ilmi atmosferini yansıtmaya ve Osmanlı ulemasının kelâmî meselelere yaklaşımını göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Risâlenin incelenmesi ve değerlendirmesi, XVIII. yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak, aynı zamanda İslâm düşünce tarihindeki önemli tartışmaların Osmanlı dönemindeki yankılarını görmemize imkân verecektir. Eserin metodolojik yaklaşımı, kaynak kullanımı ve istidlal yöntemi, dönemin ilmi üslubunu ve tartışma yöntemlerini anlamamız açısından da önemli ipuçları sunmaktadır. Mar'aşî'nin özellikle Teftâzânî, Hayâlî ve İsmâüddîn el-İsferâyîni gibi önemli âlimlerin eserlerinden yararlanma biçimi, Osmanlı ilim geleneğindeki süreklilik ve değişimi göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Bu çalışmayla birlikte, Mar'aşî'nin düşünce dünyasının daha iyi anlaşılması, onun diğer eserlerinin de gün yüzüne çıkarılmasına vesile olabilecektir. Ayrıca eserin, günümüzde de tartışılmaya devam eden büyük günah ve günahların affı meselesine tarihsel bir perspektif sunması ve bu konudaki farklı yaklaşımları sistematik bir şekilde ele alması, modern dönem kelâm çalışmalarına da ışık tutacak niteliktedir. Böylece hem klasik kelâm literatürüne hem de Osmanlı düşünce mirasına önemli bir katkı sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Mar'aşî, Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye.

Research Article

History

Received: 26/12/2024

Accepted: 12/02/2025

Published: 28/02/2025

Pub Date Season: September

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyrights & Licensing

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the studies utilised are mentioned in the bibliography.

Conflicts of Interest

No conflict of interest declared.

Financial Support

No external funding was used to support this research.

Author Contributions

Author-1 (100)

Citation

Keskin, M. (2025). Ahmad al-Mar'ashī al-Debbāghī's Risalat Named Hashiye al-Aqā'id al-Nesefiyya: Review and Transcription. *Description Critique Theoria*, 4: 1-20

Abstract

In the early periods of Islamic history, following the death of the Prophet, various political, theological, jurisprudential, and social debates emerged among Muslims. The differences of opinion that emerged as a result of these debates laid the groundwork for the formation of different schools of thought and sects in Islamic society. Along with fundamental issues such as faith-disbelief, prophethood, imamate, human freedom, and destiny, the status of those who commit major sins and the forgiveness of sins also became one of the important topics of discussion. In the historical background of these debates, events that occurred during the last period of Osman's caliphate and subsequent events such as the Battles of Jamal and Siffin during Ali's period, which brought Muslims into confrontation with each other, were influential. In these wars where both sides were Muslim, many lives were lost, and since killing a Muslim was considered a major sin, this led to questioning the religious status of those who died and those who killed in these wars. The issue of major sins constitutes one of the fundamental points of divergence between different schools of thought. This topic, which is directly related to the understanding of faith among different schools, has been interpreted differently based on how faith is conceptualized. The issue of major sins, discussed under the heading of "murtakib al-kabira" in theological works, has maintained its relevance throughout history and gained an important place in Islamic intellectual tradition. Ahmed al-Mar'ashī (d. 1752), an 18th-century Ottoman scholar, addressed this issue in his treatise "Hashiye al-Aqā'id al-Nesefiyya," examining in detail the debates and differences of opinion, particularly between the Mu'tazilites and Ahl al-Sunnah. Mar'ashī's treatise focuses especially on the conditions under which minor sins can be forgiven and comparatively examines the sectarian approaches to this matter. This study both provides information about Mar'ashī's life and works and presents an analysis and critical edition of his work "Hashiye al-Aqā'id al-Nesefiyya." The article first provides information about the author's life, scholarly personality, and works, then examines the manuscript copies of the work in question, its attribution to the author, and its content. Additionally, the fundamental issues addressed in the work, especially the debates concerning the forgiveness of sins, are evaluated in the context of their place within the theological literature of the period. The main purpose of the study is to reveal how the issue of the forgiveness of sins, which holds an important place in classical theological literature, was interpreted in 18th-century Ottoman intellectual tradition and to evaluate Mar'ashī's original contributions to this topic. In this context, the article aims both to contribute to Ottoman-era theological thought and to bring to light the views of an important scholar of the period. The published treatise is also an important source for understanding the nature of theological debates between the Mu'tazilites and Ahl al-Sunnah and the evidence on which the views of both schools are based. Mar'ashī's work is also notable in terms of reflecting the scholarly atmosphere of the period and showing the Ottoman ulama's approach to theological issues. The examination and evaluation of the treatise will contribute to a better understanding of the 18th-century Ottoman intellectual world while also allowing us to see the echoes of important debates in Islamic intellectual history during the Ottoman period. The work's methodological approach, use of sources, and methods of reasoning also provide important clues for understanding the scholarly style and discussion methods of the period. Mar'ashī's manner of utilizing works by important scholars such as Taftazani, Hayali, and Isam al-Din al-Isfarayini is also noteworthy in terms of showing continuity and change in Ottoman scholarly tradition. With this study, a better understanding of Mar'ashī's intellectual world may lead to the discovery of his other works. Additionally, the work's historical perspective on the issue of major sins and the forgiveness of sins, which continues to be debated today, and its systematic treatment of different approaches to this topic, will also shed light on modern theological studies. Thus, it will make an important contribution to both classical theological literature and Ottoman intellectual heritage.

Keywords: History of Sects, Ahl al-Sunnah, Mu'tazila, Mar'ashī, Hashiye al-Aqā'id al-Nesefiyya.

Giriş

XVIII. yüzyıl Osmanlı ulemasının önemli simalarından biri olan Ahmed el-Mar'aşî, çağdaş araştırmacıların ilgisinden uzak kalmış ve akademik literatürde hak ettiği yeri henüz bulamamış değerli bir âlimdir. Onun, çalışmamızda ele aldığımız Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye adlı eseri, bugüne kadar neşredilmemiş olup, bu inceleme ve neşir çalışmasıyla literatüre önemli bir katkı sunması hedeflenmektedir.

İslâmî ilimlerin teşekkül döneminde kaleme alınan birçok eser, ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Bu durumun başlıca sebepleri arasında; ilk dönem eserlerinin genellikle küçük risaleler halinde yazılmış olması ve bu sebeple korunmalarındaki güçlükler, tarih boyunca yaşanan doğal afetler (depremler, seller), savaşlar ve toplumsal hareketlilikler (göçler) gibi faktörler zikredilebilir. İslâm medeniyetinin fikrî mirasını temsil eden ve günümüze ulaşmayı başaran eserlerin akıbeti de her zaman ideal şartlarda gerçekleşmemiştir.

Nitekim bu eserlerin bir kısmı, kütüphane kataloglarına farklı isimlerle kaydedilmiş veya tarihî süreç içerisinde değişik adlarla yeniden neşredilmiştir. Yapılan araştırmalar, klasik dönemde telif edilen birçok eserin tek bir isimle sınırlı kalmayıp, muhtelif adlarla anıldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kütüphane raflarında henüz gün ışığına çıkarılmayı bekleyen değerli eserlerin ilmî neşirlerinin yapılarak çağdaş okuyucu ve akademik camianın istifadesine sunulması, önemli bir akademik sorumluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Yaptığımız kapsamlı araştırmalar neticesinde, Ahmed el-Mar'aşî'nin Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye adlı eserinin bugüne kadar herhangi bir tahkik veya neşir çalışmasına konu olmadığı tespit edilmiştir. Eserin teşekkül süreci incelendiğinde, müellifin daha önce kaleme aldığı "Risâle fi beyân-i kavlihi Teâlâ 'İnnallâhe lâ ya'firu en yüsrake" adlı çalışmasını yeniden ele alarak geliştirdiği, bu süreçte metne önemli düzeltmeler ve ilaveler yaptığı görülmektedir. Böylece Mar'aşî'nin entelektüel olgunlaşma sürecinin bir ürünü olarak, önceki eserinin biraz daha kapsamlı ve derinlikli bir versiyonu olan Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye ortaya çıkmıştır.

Araştırmalarımız esnasında, Mar'aşî'ye atfedilen "Risâle fi'n-nizâ' beyne Ehli's-Sünne ve'l-Mu'tezile" başlıklı eserin katalog kayıtlarını incelediğimizde, eserin müellife ait olmadığını tespit ettik ve bu sebeple söz konusu metne ulaşmamız mümkün olmadı. Bununla birlikte, başlığından hareketle aynı kelâmî meseleleri ele aldığını düşündüğümüz ve üç farklı isimle kataloglara kaydedilen bu eserlerin, derinlemesine bir inceleme neticesinde, ya Mar'aşî'nin aynı konuda kaleme aldığı tek bir eserin farklı nüshaları olduğu, ya da müellifin temel bir metni yeniden düzenleyip geliştirmesiyle ortaya çıkan müstakil eserler olduğu kanaatine vardık. Bu durum, Osmanlı ilim geleneğinde sıkça rastlanan, âlimlerin kendi eserlerini zaman içinde geliştirerek yeniden kaleme alma pratiğinin tipik bir örneği olarak değerlendirilebilir.

1. Ahmed el-Mar'aşî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Ahmed el-Mar'aşî, XVII. yüzyılın son çeyreği ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim dünyasında temayüz etmiş mühim bir âlimdir. Kendisinin hayatına dair malumat, temel kaynakların yanı sıra müellifin kendi eserlerinde dahi oldukça sınırlıdır. Mar'aşî nisbesi, âlimin Maraş'a mensubiyetinden ileri gelmekte olup, bu nisbeyi taşıyan âlimlere hem Anadolu'daki Maraş vilayetinde hem de İran'ın Âmül şehrinde rastlanmaktadır (Keskin, 2022b, ss. 47-48).

Mar'aşî, kaleme aldığı eserlerde kendisini "Ahmed el-Mar'aşî ed-Debbâğî" şeklinde tanımlamaktadır (Debbâğî, t.y.-a vr. 211b, t.y.-b vr. 8b, t.y.-c vr. 10b). Onun eserlerinden bahseden başka kaynaklarda ise "Debbağ,

Debbağzâde, Debbağ Müftü” şeklinde nisbeler kullanılmaktadır. Mar'aşî'nin bu nisbelerle isimlendirilmiş olması hem kendisinin hem de ailesinin memleketleri Maraş'ta Debbağlık (dericilik) ile uğraştıklarını ve debbağlığın baba mesleği olduğunu göstermektedir. Müftü olarak tanımlanması da yine Mar'aşî'nin müftülük vazifesinde bulunduğunu göstermektedir (Keskin, 2022b, s. 50).

Hayatı hakkında az da olsa bilgi veren ve kendi eserlerinden edindiğimiz bilgilere göre, Mar'aşî'nin, Debbağzâde olarak bilinen, müderrislik ve müftülük görevlerinde bulunan Mehmet isminde bir oğlu bulunmaktadır. Mehmet Efendi müderrislik görevine, Kasım Efendizâde İbrahim Efendi'nin (ö. 1131/1718) vefat ettikten sonra boşalan Burhan Efendi Dârülhadisi'nde başlamıştır (Atalay, 1339, s. 137; Bursalı, 1333, s. 1/138). Mar'aşî'nin diğer aile bireyleri hakkında pek fazla bilgi bulunmadığı gibi doğum tarihi de bilinmemektedir. Ancak oğlu Mehmet Efendi'nin bilgilerinden hareketle, onun 1670-1680 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir (Keskin, 2022b, s. 47, 2022a, s. 476).

Mar'aşî, farklı ilim dallarında pek çok eser telif etmiştir. Tefsir, kıraat, mezhepler tarihi, kelam ve mantık gibi alanlarda telif ettiği eserler, kendisinin uzun seneler ilimle meşgul olduğunu, ilmî seviyesini, birçok âlimden ders okuduğunu ve talebe yetiştirdiğini göstermektedir (Keskin, 2022b, s. 54). Ancak kaleme aldığı eserlerden iyi bir âlim olduğu ve aynı zamanda tüccar olduğu anlaşılan Mar'aşî'nin gerek ilim tahsili gerek ticari maksatlı ya da başka nedenlerle memleketinden ayrıлып başka şehirlere gidip gitmediği hususunda kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Hocaları ve talebeleri hakkında da bilgi bulunmayan Mar'aşî'nin, hem hemşehrisi hem de çağdaşı olan ve benzer ilim dallarında eserleri bulunan Saçaklızâde'nin (ö.1145/1732) tahsil hayatıyla ilgili verilen bilgiler (Bursalı, 1333, s. 1/325; Özcan, 2005, s. 1/53-54); onun Hasan el-Mar'aşî'den ilim tahsil etmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer taraftan doğum tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte Mar'aşî'den yaklaşık 20 yıl önce vefat eden Saçaklızâde'nin, Mar'aşî'den daha büyük olduğu tahmin edilmekte ve Mar'aşî'nin kendisinden ders alma ihtimali bulunmaktadır. Çünkü Saçaklızâde, 30 civarında eser telif etmiş ve Maraş'ta medreselerde müderrislik yapmıştır (Keskin, 2022b, ss. 54-55).

Mar'aşî'nin “Risaletü'l-Münciye” adlı eserinde ismi geçen Muhammed b. Mustafa'nın (Debbâğî, t.y.-a vr. 258b) ve oğlu Mehmet Efendi'nin kendisinden ilim tahsil ettiği düşünülmektedir. Yaptığı iyiliklerle ve hayır işlerini sevmesiyle de meşhur olan Mar'aşî (Alparslan, 2013, s. xiii, 2018, s. viii; Dikici, 2017, s. 1/104), 1165/1752 tarihinde memleketi Maraş'ta vefat etmiştir.

Mar'aşî'nin hayat hikayesinde dikkat çeken en önemli husus, dönemin Osmanlı taşra ulemasının tipik bir örneği olmasıdır. Mar'aşî'nin, bir yandan debbağlık gibi geleneksel bir mesleği icra ederken, diğer yandan müftülük makamında bulunması ve çeşitli ilim dallarında eserler vermesi, XVIII. yüzyıl Anadolu'sunda ilmiye sınıfının sosyo-ekonomik durumunu yansıtmaktadır. Bilhassa oğlu Mehmet Efendi'nin de ilmiye mesleğini seçmesi, taşradaki ulema ailelerinin ilmî birikimi nasıl nesilden nesile aktardıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Saçaklızâde gibi dönemin önde gelen âlimleriyle olan muhtemel ilişkileri ise, Osmanlı taşrasındaki ilmî ağların ve bilgi aktarımının mahiyetini anlamamız açısından değerli bilgiler sunmaktadır.

1.2. Eserleri

Kütüphane kaynaklarından tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmed el-Mar'aşî'nin özellikle İslâm mezhepleri, tefsir ve kelam başta olmak üzere kıraat ve mantık ilimlerinde de derin vukûfiyetinin bulunduğu ve bu ilim dallarının her birinde çeşitli eserler kaleme aldığı görülmektedir. Ayrıca eserlerine bakıldığında Mar'aşî'nin, Hanefî-Mâtürîdî düşünce yapısına ve görüşlerine iyice vakıf olduğu, kendisinin de bu düşünce yapısını benimseyip

tercih ettiği açıkça görülmektedir. İnceleme ve neşrini yaptığımız “Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye” adlı eserin dışında Mar'aşî'nin yazma eserler olarak günümüze ulaşan ve tespit edebildiğimiz kadarıyla kütüphanelerde kayıtlı bulunan eserleri şunlardır:

1.2.1. er- Risâletü'l-Münciye min vesveseti'l-Mu'tezile ve'l-Cebriyye

Mar'aşî'nin itikadî konularda insan fiillerini konu alan bu eser, el yazması şeklinde Süleymaniye Kütüphanesi'nde Köprülü 2 Hafız Ahmed Paşa koleksiyonunda 34 Ha 346/14 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Mecmuanın 211-259 varakları arasında yer almaktadır. Muhammed b. Mustafa tarafından istinsah edilen eser, Arapça nesih yazı ile yazılmıştır.

Aynı kütüphanede, Yazma Bağışlar koleksiyonunda 05927-007 demirbaş numarasıyla kayıtlı başka bir nüshası daha vardır. “Risale Münciye Min Vesveseti'l-Mu'atazile ve'l-Cebriyye” adıyla kayıtlı, mecmuanın 105-115 varakları arasında kayıtlıdır. Eserin farklı kütüphanelerde başka nüshaları da mevcut bulunmaktadır.

1.2.2. Risâle fi'n-Nizâ' beyne Ehli's-Sünne ve'l-Mu'tezile

İran İslâmî Şûra Meclisi Kütüphanesi'nde 10-9335 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Kalam ve mezhepler tarihiyle ilgili olan bu eser mecmuanın 8-21 varakları arasında kayıtlı bulunmaktadır. Kendisine ulaşma imkânı bulamadığımız bu eserin, Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında, büyük ve küçük günah konusunda ortaya çıkan tartışmaları konu edindiği ve neşrini yaptığımız eserin başka bir nüshası olduğu tahmin edilmektedir. Eserin nisbesinde Ahmed b. Muhammed Mar'aşî Debbâğî (1165 h.) ifadesi yer almaktadır.

1.2.3. Risâle fi Beyân-i Kavlihi Teâlâ “İnnallâhe lâ ya'firu en yüşrake”

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Hâlid Efendi bölümü, 448'de kayıtlı olan bu eser, mecmuanın 10-16 varakları arasında kayıtlıdır. Mar'aşî'nin bu yazma eseri, genel olarak neşrini yaptığımız “Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye” ile aynı eserdir.

1.2.4. Risâle fi zikri ilmi'llâhi Teâlâ'l-umûri ğayr'l-mütenâhiyyeti

Haremü'l-Mekkî Kütüphanesinde 1345 numarada kayıtlı olan eser Akâid ile ilgili olup 9 varak halindedir (library1.kuniv.edu.kw, 2023).

1.2.5. Hâşiyeye âlâ Şerh-i Sûreti'l-İhlâs li'bni Sînâ

Mar'aşî'nin İhlâs suresinin tefsirini konu alan eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Çelebi Abdullah bölümünde, 273 numarada kayıtlıdır. Eser, mecmuanın 147-156 varakları arasında bulunmaktadır. Eserin başka bir nüshası, aynı kütüphanede Esad Efendi Bölümünde, 3584 numarada kayıtlıdır (Abay, 1999, s. 260; Güney, 2022, s. 125).

1.2.6. Hâşiyeye âlâ Tefsîr-i âyet-i “İllâ en yü'minû billahi'l-azîzi'l-hamîd” mine'l-Beyzâvî

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Antalya Tekelioğlu bölümünde 07 Tekeli 885/4 demirbaş numarası işle kayıtlıdır. Mecmuanın 27b-43b varakları arasında yer almaktadır (Bursalı, 1333, s. 1/308; Dikici, 2005, s. 1/34). Eser bazı kaynaklarda “Tefsîru Kavlihi Te'âlâ “vemâ nekamu minhüm illa en yü'minu bi'llahi'l azizi'l-hamid” (Enbiya108) şeklinde, bazılarında ise “Tefsîru âyeti “vemâ nekâmu minhüm illâ en yü'minû (Enbiya108)” şeklinde kayıtlara geçmiştir.

1.2.7. Tefsîru Kavlihi Te'âlâ “Kul innema yûhâ ileyye ennemâ ilâhüküm il'ahün vâhid”

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Antalya Tekelioğlu bölümünde 07 Tekeli 885/4 demirbaş numarası ile kayıtlı olan eserin müstensihisi, Osman b. Hüseyin'dir. Mecmuanın 21b-26b varakları arasında yer almaktadır

(Bursalı, 1333, s. 1/308; Dikici, 2005, s. 1/34). Eser bazı kaynaklarda “Tefsîru âyet-i “kul innemâ yûhâ min sûreti'l-Enbiyâ” şeklinde zikredilmiştir.

1.2.8. Risâle fî Şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye

Mar'aşî'nin, Birgivi'nin Tarîkati'l-Muhammediyye adlı eserinin şerhi üzerine kaleme aldığı eser, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 8021'de bulunmaktadır (Dikici, 2017, s. 1/105).

1.2.9. Risâle fî Kavli'l-Hayalî

Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde 21 Hk 811/3 demirbaş numarası ile mecmuanın 119b-124b varaklarında kayıtlıdır. Mantıkla ilgili olan bu eser, Muhammed b. Musa tarafından istinsah edilmiştir.

1.2.10. el-Esas ve Mukaddimetü'l-Kıyasi'd-Debbâğî ale'l-Hayalî (Alparslan, 2018, s. 283).

Mar'aşî'nin, Muhammed b. Musa tarafından istinsah edilen bu eser yine mantıkla ilgilidir. Ancak müstensihî ayrı olan bu eserin yukarıdaki eserle aynı eser ya da farklı nüshası olup olmadığı hususunda bilginiz bulunmamaktadır.

1.2.11. Nebzetün min Takriri'l-Kıyasi fî İlmi'l-Mizan

Mar'aşî'nin Mantık alanında telif ettiği başka bir eseridir (Alparslan, 2018, s. 275). Tespit edebildiğimiz kadarıyla Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde eserin başka bir nüshası da bulunmaktadır. 19 Hk 5072/8 demirbaş numarası ile kayıtlı olan bu nüsha, mecmuanın 74b-75b sayfaları arasında bulunmaktadır. Eserin iki varak halinde bulunan diğer bir nüshası Konya Kütüphanesi'ndedir. Kütüphanede 501452 ve 656031 numaralarda kayıtlı olan esrin bu nüshası Mar'aşî'nin vefatından sonra h. 1219 yılında istinsah edilmiştir.

1.2.12. Risâle fî'l-Muhakemeti beyne't-Taftazânî ve'l-Hal (Ahmed b. Muhammed ed-Debbâğî el-Mar'aşî) (app.alreq.com, 2021)

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Çelebi Abdullah bölümünde, 273'te kayıtlı bir eserdir. Mar'aşî'nin Arap edebiyatına dair kaleme aldığı bu eser, mecmuanın 157-160 varakları arasında bulunmaktadır (Dikici, 2005, s. 1/105).

Kaynaklarda ayrıca; Tefsîru âyet-i “Yevme ye'tî ba'dü âyât-i rabbike” (app.alreq.com, 2021), Risale fî İlmin ve Beyani Tariki'l-Kudat, Naklün Likelâmi't-Taftazânî fî Kazıyyeti'-Kebir (Alparslan, 2013, s. 35), Muhakeme beyne Hocazâde ve Badü'l-Ulemâ (app.alreq.com, 2021), Vaz'ıyye Risâlesi (Atalay, 1339, s. 137, 2008, s. 175; Bursalı, 1333, s. 1/308), Tahkîku Teveccühi'l-Beydâvî fî Sûrati'l-Burûc, Tahkîku Cevâbi's-Sa'dî an İ'tirâdi Sâhibi'l-Keşf ale'l-Kâdî, el-Muhâkeme beyne Ârâi'l-Muhakkikîn fî Sûrati'l-En'âm ve Ta'lîka alâ Tefsîri'l-Beydâvî (Abay, 1999, s. 260) adlı eserler de Mar'aşî'ye nisbet edilmektedir.

Mar'aşî'ye atfedilen eserlerin aslında bunlarla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat eserlerinin bir kısmı kaynaklarda sadece isim olarak zikredildiği ve kayıtları da olmadığı için bu eserlerin muhtevası hakkında bilginiz bulunmamaktadır. Muhtemelen bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Mar'aşî'nin telif ettiği eserler, XVIII. yüzyıl Osmanlı ilim dünyasının entelektüel zenginliğini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Özellikle kelam, tefsir ve mezhepler tarihi alanlarındaki eserleri, onun Hanefî-Mâtürîdî düşünce geleneği içerisindeki konumunu ve bu gelenekteki derinliğini göstermektedir. Eserlerin muhteva ve üslubundan anlaşıldığı kadarıyla Mar'aşî, döneminin tartışmalı konularına eğilmiş, bilhassa Mu'tezile ve Cebriyye gibi firkalarla olan fikrî münazaralara özel önem vermiştir. Bazı eserlerinin günümüze ulaşmamış olması ve bir kısmının da sadece isim olarak kaynaklarda zikredilmesi, dönemin ilmî birikiminin bir bölümünün kaybolduğuna işaret etmektedir. Bu

durum, Osmanlı taşra ulemasının ilmî mirasının korunması ve kataloglanması hususundaki zorluklara da ışık tutmaktadır.

2. Eserin Özellikleri

2.1. Eserin Müellife Aidiyeti ve Telif Sebebi

Mar'aşî'nin tahkikli neşrini yapmaya çalıştığımız Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye adlı eseri ile ayrı bir eser olarak da değerlendirilebilecek olan “Risâle fi beyân-i kavlihi Teâlâ “İnnallâhe lâ ya'firu en yüşrake” adlı eseri kütüphane kayıtlarına göre Ahmed el-Mar'aşî'ye nisbet edilmektedir. Bununla birlikte Mar'aşî, her iki eserin başında bizzat kendisinden bahsetmektedir (Debbâğî, t.y.-b vr. 8b, t.y.-c vr. 10b). Dolayısıyla her iki eserin de müellife aidiyeti hususunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

Kelam ve mezhepler tarihiyle ilgili bu Arapça yazma eser İran Meclis Kütüphanesi'nde Yazma Eserler kataloğunda IR30661 demirbaş numarası ile kayıtlı olup mecmuanın 8b-21a varakları arasında bulunmaktadır. Nisbesi Ahmed b. Muhammed Mar'aşî Debbâğî (1165 h.) olarak gösterilen eserde Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında günahların affi konusunda ortaya çıkan tartışmalar konu edilmektedir.

Ayrıca, kütüphane kayıtlarına göre Mar'aşî'ye nisbet edilen ve eserin başlığından, bu eserlerle aynı konuyu işlediğini düşündüğümüz “Risâle fi'n-nizâ' beyne Ehl-i's-Sünne ve'l-Mu'tezile” adlı eserin katalog bilgilerinde Mar'aşî'ye ait olmayan başka bir eser karşımıza çıkmıştır. Eserin kendisine ulaşamadığımız için çalışmamızda bu eserden istifade etmemiz mümkün olmamıştır. Ancak üç ayrı isimle kataloglara geçen eserin temelde Mar'aşî'ye ait, aynı konuyu işleyen tek bir eserin farklı nüshaları ya da yeniden düzenlenmek suretiyle aynı konuda farklı eserler olduğu düşünülmektedir (Keskin, 2023a, ss. 93-94).

Mar'aşî, eserin başında konu belirtmeden, Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında derin bir tartışmanın bulunduğunu, meselenin ince bir mesele olduğunu, bunu daha önce Hayâlî ve İsmüddîn İsferyî'nin de teyid ettiğini ve bu konuda büyüklerinden aldığı ilhamla bu tartışma konusunu açıklığa kavuşturma ihtiyacı duyduğunu ifade etmektedir (Debbâğî, t.y.-b vr. 9a, t.y.-c vr. 10b). Mar'aşî'nin daha sonra küçük günahların affi meselesindeki tartışmaları ve fikirleri gündeme alıp izaha çalışması, iki mezhep arasında yaşanan tartışmanın ne olduğunu ortaya koymaktadır. Yani Mar'aşî'nin, eseri kaleme alma sebebinin büyük ve küçük günahlar konusunda özellikle küçük günahların affıyla ilgili Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında yaşanan tartışmaları etraflıca ele alıp meseleyi çözüme kavuşturma amacı olduğu anlaşılmaktadır (Bu konuda geniş bilgi için bk. Keskin, 2023a, ss. 87-119).

Mar'aşî'nin eseri, XVIII. yüzyıl Osmanlı kelam geleneğindeki mezhebî tartışmaların mahiyetini göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir. Eserin farklı isimlerle kütüphane kayıtlarında yer alması ve muhtelif nüshalarının bulunması, büyük ve küçük günahların affi meselesinde Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasındaki ihtilafın dönemin ilmî çevrelerinde önemli bir tartışma konusu olduğuna işaret etmektedir. Mar'aşî'nin eseri kaleme alma gerekçesinde Hayâlî ve İsferyî gibi önemli kelamcılara atıfta bulunması, onun bu tartışmayı klasik kelam geleneği içerisinde ele aldığını ve meseleyi sistematik bir şekilde çözümlenmeye çalıştığını göstermektedir.

2.2. Eserin Konusu ve Önemi

İslâm düşünce geleneğinde önemli tartışma konularından biri olan günahların affi meselesi, bu eserin temel muhtevasını teşkil etmektedir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan; “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçırırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz” (en-Nisâ, 4/31) ile “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları (günah) ise dilediği kimseler için bağışlar” (en-Nisâ, 4/48)) âyet-i

kerîmelerinin ihtiva ettiği mana hususunda Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile ekolleri arasında metodolojik ve itikadî farklılıklar ortaya çıkmıştır. Zira bu âyet-i kerîmelerin ilkinde küçük günahların bağışlanması büyük günahlardan sakınma şartına bağlanırken, ikinci âyet-i kerîmede bu durumun ilâhî meşîete tabi olduğu beyan edilmektedir. Bu iki âyet-i kerîmenin muhtevastaki farklılığın izahı, her iki ekolün kelâmî yaklaşımlarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Mu'tezile bu konuda, küçük günahların affını büyük günahlardan sakınma şartına bağlarken (Cürcânî, 2015, s. 3/590; Debbâğî, t.y.-b vr. 9b, t.y.-c vr. 11a; E. M. Neseî, 2017, s. 134; Pezdevî, 2017, s. 215; Taftazânî, 2017, s. 217), Ehl-i Sünnet âlimleri bu konuda farklı düşünmektedir. Ehl-i Sünnet'e göre küçük günahların affı Allah'ın dilemesine bağlıdır. Onlara göre bir kişi büyük günahlardan sakınmasa bile Allah Teâlâ dilerse onları bağışlayabilir. Hatta Allah Teâlâ dilerse sadece küçük günahları değil, büyük günahları da affedebilir (Mâturîdî, 2016, s. 3/169-171). Mar'aşî de eserinde bu fikir ayrılıklarını ele almış, her iki ekolün delillerini değerlendirerek meselelerin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Gerek büyük günah meselesi gerekse günahların affı meselesi, İslâm düşünce tarihinin en kadim tartışma konularından biridir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan siyasî ve toplumsal hadiseler neticesinde bu konu, Müslümanlar arasında derin fikrî ayrılıklara zemin hazırlamıştır. Özellikle büyük günah işleyen kimsenin dünyadaki konumu ve ahiretteki durumu hakkındaki tartışmalar, İslâm mezheplerinin teşekkül sürecinde belirleyici rol oynamıştır. Bu mesele XIII. yüzyıla gelindiğinde de hararetle tartışılmış ve günümüze kadar önemini korumaya devam etmiştir. Konunun bu denli uzun süre gündemde kalmasının temel sebebi, meselelerin iman-amel ilişkisi gibi İslâm düşüncesinin temel problemleriyle doğrudan bağlantılı olmasıdır. Nitekim büyük günah meselesindeki fikir ayrılıklarının, mezhepler arasındaki iman tanımı farklılıklarından kaynaklandığı görülmektedir.

Hâricîlerin, Cemel ve Sıffin savaşlarından sonra Hz. Ali ile Hz. Osman ve taraftarları başta olmak üzere hakemleri ve tahkime razı olan diğer Müslümanları tekfir etmeleri ve büyük günah işleyen herkesi ebedi cehennemlik olarak nitelermeleri (Bağdadî, 2018, s. 53; Şehristânî, 2017, s. 115) sonucunda, iman, küfür, fîsk, nifak ve büyük günah gibi konular tartışılmaya başlanmıştır (Görgülü, 2023, ss. 156-158). Hâricîlerin, kendi fikirlerini benimsemeyen Müslümanları kâfir kabul ederek onların kanlarını ve mallarını helal gören bu yaklaşımları karşısında, iman ve amel meselesinde kendine has görüşler ileri sürerek Müslümanların birlik ve bütünlüğünü öne çıkarmaya çalışan ve Müslümanları Hâricîlerin katliamından kurtaracak bir zihniyetin doğması zorunlu olmuştur (Kutlu, 2018, s. 136).

Başlangıçta iman konusunda, Hâricîler, Mürcie ve Hasan Basrî'ye ait olmak üzere birbirinden farklı üç temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlardan Hâricî ve Mürcî görüşler sistemleşerek iman nazariyesi haline gelirken, Hasan Basrî'nin görüşü münferit bir görüş olarak kalmıştır (Aydınlı, 2013, s. 58, 2018, s. 242). Hasan Basrî'nin bu görüşünü daha sonra Vâsîl b. Atâ dillendirmiş ve sonra gelen Mu'tezilîler bu isimlendirmeyi benimsemişler ve bir ilke haline getirmişlerdir (Çelebi, 2002, s. 343).

Öncelikle Hâricîler, tahkim hadisesi sonucunda Hz. Ali ve taraftarlarını tahkime razı olmaları nedeniyle küfürle itham ederek onlardan ayrılmışlardır (Şehristânî, 2017, s. 115; Fığlalı, 1997, s. 169; Hanefî, 1993, s. 115; Kalemâvî, 1945, s. 2; Nuaymî, 1967, s. 10). Buna karşılık büyük günah sahibinin cennetlik ya da cehennemlik olduğu hakkında dünyada iken hüküm verilemeyeceğini, onunla ilgili hükmü ahiret gününe bırakmanın daha doğru olacağı fikrini ileri süren Mürcie (Şehristânî, 2017, s. 135), Müslümanları tekfir etmekten uzak durmak

düşüncesiyle imanla ilgili bir tanımlama yaparak, amelleri terk etmenin imana zarar vermeyeceği düşüncesini ileri sürmüştür. Bu iki yaklaşımın karşısında büyük günah işleyen kimsenin mümin olmadığı gibi kâfir de olmayacağı, bu kişinin fâsık olarak isimlendirileceği şeklinde üçüncü bir görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşü ileri süren Mu'tezilî kelamcılar, büyük günah meselesinde genelde Hâricîlerden ziyade Mürcie mezhebini muhatap almışlardır (Bardak, 2021, s. 46).

Mezheplerin iman anlayışlarıyla da ilgili olan günah konusu, özellikle büyük günah meselesi kişinin mümin, kâfir ya da fâsık olarak isimlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Mu'tezile ve Hâricîlere göre iman, "kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel etmek" olduğu için bunlardan birisi eksik olursa kişi mümin sayılmaz. Buna göre ameli terk eden bir kimse günah işlediğinden Hâricîler'e göre küfre girmiş olur (Teftâzânî, 2019, s. 708; Keskin, 2023, s. 191). Hâricîler'e göre, ilâhî emirlere aykırı olan bütün fiiller küçük de olsalar büyük günah kapsamında değerlendirilir (Bebek, 2022, s. 25/163).

Mu'tezile, Hâricîlerde olduğu gibi amelleri imanın bir parçası olarak görmekle birlikte Hâricîler'in aksine büyük günah sahibini doğrudan tekfir etmezler. Bu kişiyi fâsık olarak nitelendirmişler ve fâsık bir kimsenin tövbe etmediği sürece ne mümin ne de kâfir olduğu ve eğer tövbe etmeden ölmesi durumunda, cehenneme gideceği ve orada ebedi olarak kalacağını ileri sürmüşlerdir (Abdülcebâr, 2013, s. 2/614). Ancak büyük günah işleyen kimse tövbe ettiği takdirde cehenneme girmeyecektir (Abdülcebâr, 2013, s. 2/574; Çelik, 2019, s. 62). Mu'tezilî âlimler bu konudaki anlayışlarını sadece tövbe edilmeyen büyük günahlarla ilgili söylemişler ve küçük günahları aynı kategoride değerlendirmeye almamışlardır. Ayrıca Mu'tezilî âlimlerin çoğunluğu, farz ve vacip hükmünde olan ibadetleri imandan saymışlar bunun dışındakileri imanın bir rûknü olarak görmemişlerdir (Ö. Neseî, 1994, s. 65).

Hâricîyye, Mürcie ve Mu'teze'ye nazaran oluşumun daha sonra gerçekleştiren ve sistemleştiren Ehl-i Sünnet âlimleri ise bu konuda daha farklı bir yaklaşım ve düşüncede olmuşlardır. Mâtürîdîliğin itikâdî konularda referans olarak aldığı ancak bazı kaynaklarda Mürcie'ye mensup biri olarak gösterilmekte olan Ebu Hanîfe'ye (Eş'arî, 2005, s. 142; İbn Hazm, 1320, s. 2/111-112; İnal, 2005, s. 226; Dalkılıç, 2005, ss. 159-160; Keskin, 2023b, s. 353) göre iman, dil ile ikrar, kalp ile tasdikdir. İkrar tek başına iman olamadığı gibi tek başına bilgi de iman değildir (Beyazîzâde Ahmed Efendi, 2017, s. 119; Ebû Hanîfe, 1992, s. 60). Ayrıca iman ve amel birbirinden farklı şeylerdir. İster büyük ister küçük olsun herhangi bir günah işleyen Müslüman bir kimse işlediği günahı helal kabul etmedikçe, tekfir edilemez. O kişi gerçek mümindir. İman ettiği halde ibadetlerden herhangi birini terk eden kimse günahkâr mümin olur (Beyazîzâde Ahmed Efendi, 2017, s. 134).

İmam Mâtürîdî'ye göre iman, kalp ile tasdikten ibarettir, amelden ayrıdır ve amel imanın bir parçası değildir (Mâtürîdî, 2019, s. 713). Bundan dolayı İmam Mâtürîdî ister küçük ister büyük olsun günah işlemenin bir kimseyi imandan çıkarmayacağı kanaatindedir. Bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşlerine uygun olarak görüş beyan eden Mâtürîdî'ye göre de günah işleyen kimsenin haram olan bir şeyi helal görmemesi, Allah'ın emirlerini ve nehiyelerini hafife almaması gerekir. Aksi takdirde dinden çıkar ve mümin sayılmaz (Yeşrem, 2015, s. 32). İmam Mâtürîdî'ye göre, günah işlemek kişiyi mümin olmaktan çıkarmadığı gibi büyük günah işleyen bir kimse eğer tövbe etmeden ölürse bu kimse yine mümindir ve cehennemde ebedi olarak kalmayacaktır (Bk. Mâtürîdî, 2019, ss. 617-628; Yeşrem, 2015, s. 33).

İmam Eş'arî'ye göre iman, Allah'ı tasdik etmekten ibarettir. Günah işleyen bir kimse fâsıktır, ancak bundan dolayı imandan çıkmaz (Eş'arî, 1955, ss. 123-124). İmam Eş'arî'nin de içinde bulunduğu büyük bir çoğunluğun

düşüncesine göre ameller imanın aslından olmayıp, rüknüdür. Bundan dolayı büyük günah işleyen bir kimse fâsik olarak nitelendirilir ve büyük günah işleyen bir kimse bundan dolayı imandan çıkmaz. Tövbe etmeden ölürse, bu kişinin durumu Allah'a kalmıştır. Allah Teâlâ dilerse affeder, dilerse cezalandırır ve sonrasında cennete sokar (Görgülü, 2023, ss. 194-195; Keskin, 2005, s. 231).

Ehl-i Sünnet'in genel anlayışına göre, büyük günah işleyen kimse fâsik olarak değerlendirilmekle birlikte yine mümkündür, günahkâr kabul edilir ve ebedi cehennemde kalmaz. Küçük günahlardan dolayı azaba uğramak mümkün ve caiz olduğu gibi Allah Teâlâ'nın, "helal sayılarak işlenmemesi şartıyla" büyük günahları bağışlaması da mümkün ve caizdir (Bk. Taftazânî, 2017, ss. 218-219; Keskin, 2023a, ss. 87-119).

İtikadî mezheplerin iman-amel ilişkisine dair temel yaklaşımları, günahların affi meselesindeki görüşlerini doğrudan şekillendirmiştir. Özellikle büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında mezhepler arasındaki derin fikir ayrılıkları, İslâm düşünce tarihinde önemli tartışmalara zemin hazırlamıştır. Bu teorik tartışmalar zamanla Müslümanlar arasında tekfire varan ciddi ayrılıklara, toplumsal bölünmelere, hatta birbirlerini dışlama ve çatışmalara yol açmıştır. Mar'aşî'nin eserinde detaylı biçimde ele aldığı bu mesele, klasik kelâm literatüründeki tartışmaların sistematik bir değerlendirmesini sunmaktadır. Büyük günah ve günahların affi meselesi, Müslüman toplumların birlik ve beraberliğini etkileyen pratik sonuçlarıyla günümüzde de temel kelâmî problemlerden biri olmaya devam etmektedir.

2.3. Eserin Üslûbu

Tanımlama ve örneklendirme yoluyla okuyucuların konuya vakıf olmalarını sağlamayı hedefleyen bu eserde genel olarak konuyla ilgili kavramların kullanıldığı ilmi bir dil kullanılmıştır. Ancak eserde sıkça kullanılan atıflar ve aynı ifadelerin sık sık tekrar edilmesi metnin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle bazı yerlerde bir müelliften söz etmesine rağmen o müellifin ne söylediğinin zikredilmemesi, anlamayı müşkil hale getirmektedir. Eser, kendinden önce yazılmış mirası da dikkate alarak telif edildiği ve telif tarzı olarak müstakil bir eser hüviyetine büründürülmüştür. Müellif konuyu işlerken ilk önce konunun önemini ve bu eseri yazmadaki maksadını ortaya koyduktan sonra Mu'tezile'nin konuyla ilgili fikirlerini ve gerekçelerini ortaya koymuş, daha sonra da bu görüşleri Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşleriyle karşılaştırmak suretiyle kritiğini ve değerlendirmesini yapmıştır. Daha sonra kendisinin ve Ehl-i Sünnet'in sahip olduğu görüşün doğru olduğunu, gerek Kur'ân-ı Kerim'den âyetlerle gerekse diğer âlimlerin görüşleriyle ispat yoluna gitmiştir.

Ahmed el-Mar'aşî her ne kadar çağdaş araştırmacıların dikkatini çekmemiş olsa da tefsir, mantık, kelam ve mezhepler tarihi başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında ortaya koyduğu eserler göz önüne alındığında onun kendi döneminin tebarüz etmiş önemli bir Mâtürîdî alimi olduğu anlaşılmaktadır. Mar'aşî, eserinde konu edindiği günahların affi meselesinde Mu'tezile'nin konu ile ilgili fikir ve yaklaşımlarını ortaya koyduktan sonra kendisinin de taraftarı olduğu Ehl-i Sünnet'in ve Mâtürîdiyye mezhebinin yöntemini izleyerek konu ile ilgili düşüncelerinin ispatı noktasında naklî ve aklî istidlale müracaat ettiği görülmektedir. Eserde çağdaş metodolojik kriterlere rastlamak o günün şartları içerisinde mümkün görünmemekle birlikte kendisinden önce yazılmış olan eserlerin yönteminden istifade ettiğini metnin genel muhtevası üzerinden tespit etmek mümkündür. Özellikle Teftâzânî'nin "Şerhu'l-Akâid" adlı eseriyle Hayâlî ve İsmâüddîn el-İsferâyî'nin eserlerinden yöntem konusunda istifade ettiği söylenebilir.

Mar'aşî'nin üslup ve metodolojisinde dikkat çeken önemli bir husus da kaynak kullanımı ve atıf sistemindeki yaklaşımıdır. Eserinde hem klasik kelâm kaynaklarına hem de çağdaş olan âlimlerin eserlerine

referansta bulunması, onun ilmî birikimini ve konuya hâkimiyetini göstermektedir. Bununla birlikte, eserin telif tarzında dönemin genel karakteristiği olan tekrar ve uzun alıntılara yer vermesi, modern okuyucu için metni takip etmeyi zorlaştıran bir unsur olarak değerlendirilebilir. Ancak bu durum, eserin ilmî değerini ve Osmanlı düşünce geleneğindeki özgün konumunu gölgelememektedir.

4. Eserin Yazma Nüshaları

4.1. Hâşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye

Mar'aşî'nin, çalışmamıza konu olan İran İslâmî Şûra Meclisi Kütüphanesi'nde (Parlamento Kütüphanesi) IR30661 sertifika numarasıyla kayıtlı bu nüsha, mecmuanın 8b-21a varakları arasında kayıtlıdır. Nisbesi, Ahmed Mar'aşî Debbâgî (11-12. Asır) olarak ifade edilmektedir (Keskin, 2022b, s. 57). Müellif bu nüshayı Osmanlı Şeyhülislâmı ve Anadolu Kazaskeri Ebezâde Abdullah Efendi'ye (ö. 1126/1714) ithaf etmiştir (Debbâgî, t.y.-b, s. 9a).

Aynı kütüphanede Mar'aşî'ye nisbet edilen "Risâle fi'n-nizâ' beyne Ehli's-Sünne ve'l-Mu'tezile" adında başka bir eser daha kayıtlı görünmektedir. 10-9335 demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan bu eserin de aynı şekilde mecmuanın 8-21 varakları arasında bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak eserin başlığı ile içeriği uyuşmamaktadır. Nisbesi, Ahmed b. Muhammed Mar'aşî Debbâgî (1165 h.) olarak gösterilen bu eserin künyesinin kütüphane kaydı yapılırken, 184 varaktan oluşan yazma halindeki bir şiir kitabına sehven verildiği kanaatindeyiz.

4.2. Risâle fi Beyân-i Kavlihi Teâlâ "innallâhe lâ ya'firu en yüşrake"

Mar'aşî'nin "Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye" adlı eseriyle aynı konuyu ele aldığı bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlid Efendi Bölümü, 448'de mecmuanın 10-16 varakları arasında kayıtlı bulunmaktadır (Dikici, 2017, s. 1/34; Keskin, 2022b, s. 57). Başı ve sonu belli ve diğerine göre daha küçük olan bu eserin, "Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye" adlı eserinin farklı bir nüshası olmadığı anlaşılmıştır.

Aslında bu iki nüsha ya da eser aynı kitap olduğu halde iki farklı ibraze* olduğu görülmektedir. Müellif, "İnnallâhe lâ ya'firu en yüşrake" adıyla daha önce yazdığı bu eserine daha sonra bazı ifadeleri eklemiş, bazılarını ise çıkarmış ve değiştirmiştir. Bu nedenle her nüsha bağımsız bir eser olarak ele alınır. Bu nüsha diğerine göre ilaveleri olduğu için ikinci ibraze ve eserin son hali olduğu değerlendirilmektedir.

Müellif, bu eserini Sultan Mehmed'e (Sultan IV. Mehmed) (1648-1687) ithaf etmiştir (Debbâgî, t.y.-c vr. 11a). Yorumlar bu nüshanın haşiyesinde yer alırken, diğer nüshada yorumlar metnin içine yazılmıştır. Her iki nüsha ve eserde de büyük ve küçük günah konusunda, özellikle küçük günahların affı hususunda Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında ortaya çıkan tartışmalar konu edilmektedir.

İran İslâmî Şûra Meclis Kütüphanesinde bulunan "Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye" adlı eser, diğerine göre daha sonra yazıldığı, bir takım eklemeler ve açıklamalar yapıldığı ve kitabın son hali olarak diğer eseri de kapsadığını düşündüğümüz için bu eseri neşretmeyi uygun gördük.

Mar'aşî'nin eserin iki farklı nüshasını kaleme alması ve bu nüshalar arasındaki yapısal farklılıklar, müellifin eserini geliştirme ve olgunlaştırma sürecini göstermesi bakımından önemlidir. İran İslâmî Şûra Meclis Kütüphanesi'ndeki "Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye" nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki "Risâle fi Beyân-i Kavlihi Teâlâ" nüshasına göre daha kapsamlı ve gelişmiş bir metin sunmaktadır. Her iki nüshanın farklı

* Yazanın kitabını yeniden incelediği, düzelttiği, sildiği ve eklemeler yaptığı kitabın yeni halidir.

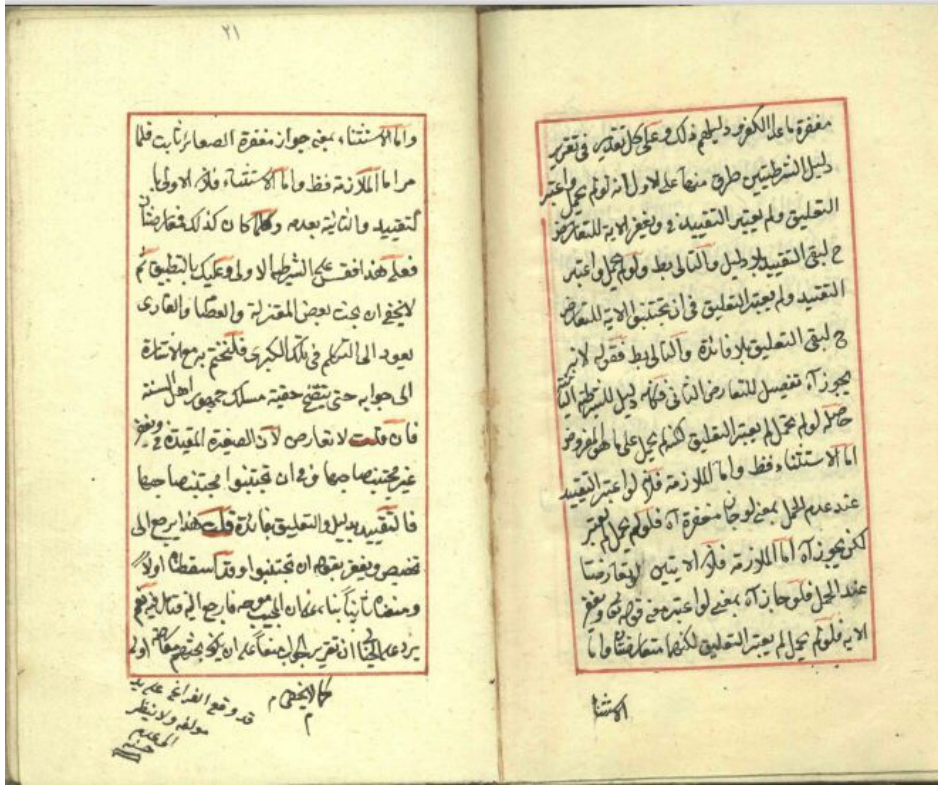
dönemlerde farklı devlet adamlarına ithaf edilmesi, eserin telif sürecinin uzun bir zaman dilimine yayıldığını göstermektedir.

Her iki nüshanın da büyük ve küçük günahların affi meselesini Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile perspektifinden ele alması, ancak ikinci nüshanın daha detaylı açıklamalar ve ilaveler içermesi, müellifin konuyu daha sistematik bir şekilde işleme gayretini yansıtmaktadır. Bu nedenle İran İslâmî Şûrâ Meclis Kütüphanesi'ndeki nüshanın neşredilmesi, eserin en olgun halini akademik camiayla buluşturması açısından isabetli bir tercih olacaktır.

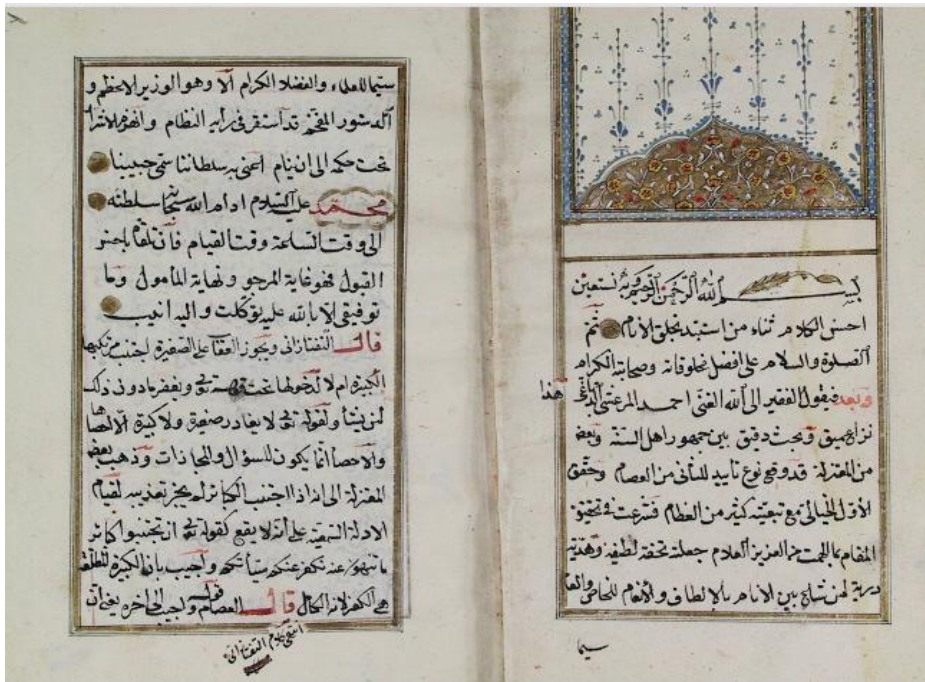
Mar'aşî'nin eserinin incelenip neşredilerek akademik literatüre kazandırılması, Osmanlı düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip olan kelâmî tartışmaların daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır. Özellikle eserin, günahların affi meselesini Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile perspektifinden sistematik bir şekilde ele alması ve müellifin bu konudaki özgün yaklaşımları, İslâm düşünce tarihi çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, eserin en kapsamlı ve olgun versiyonu olan İran İslâmî Şûrâ Meclis Kütüphanesi nüshasının neşri hem Mar'aşî'nin düşünce dünyasının anlaşılması hem de dönemin ilmî birikiminin ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

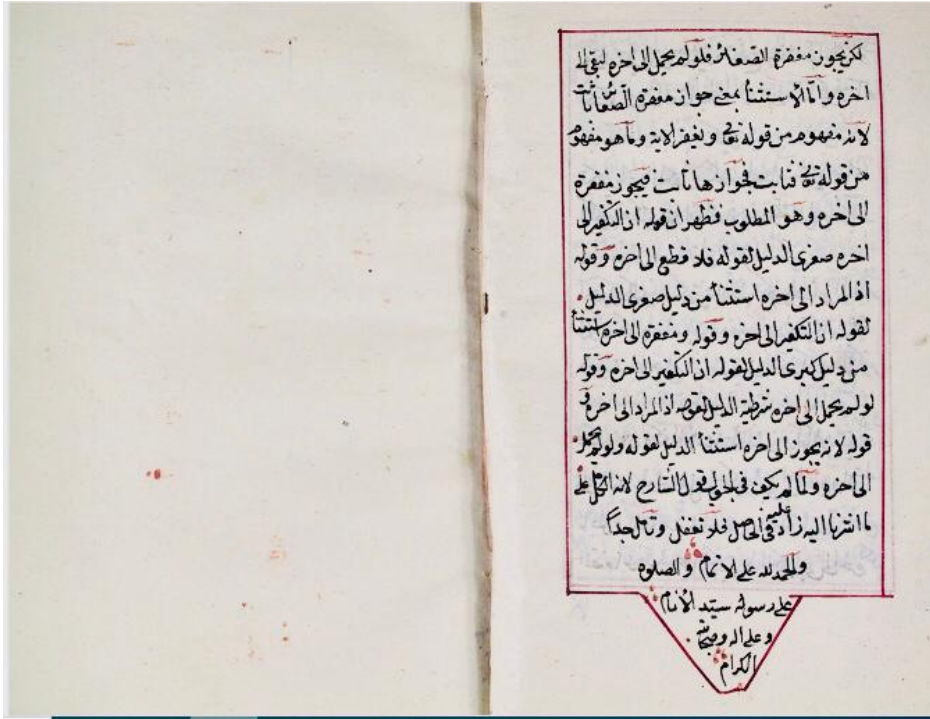
“Hâşiyetü'l-akâidî'n-Nesefiyye” nüshasının ilk iki sayfası. İran İslâmî Şûra Meclisi Kütüphanesi, IR30661, 8b-9a

“Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye” nüshasının son iki sayfası. İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, IR30661, 20b-21a

“İnnallâhe lâ ya'firu en yüsrake” nüshasının ilk iki sayfası. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâfid Efendi Bölümü, 448, 10b-11a

“İnnallâhe lâ ya'firu en yüşrake” nüshasının son sayfası. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâfid Efendi Bölümü, 448, 16b.

Kaynakça

- Abay, M. (1999). Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4(6), 249-303.
- Abdülcebbâr, K. (2013). Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi (İ. Çelebi, Çev.; 1-2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Alparslan, Y. (Ed.). (2013). *Eski Maraşlı Âlimlere Ait Tefsir Metinleri*. Noya Medya.
- Alparslan, Y. (2018). *Maraşlı Mantıkçılar*.
- App.alreq.com. (2021, Eylül 29). app.alreq.com. <https://app.alreq.com/ar/Authors/Author/08d8409b-0105-4b93-808e-2871f5399ecb>, (29 Eylül 2021).
- Atalay, B. (1339). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. Matbaa-i Amire.
- Atalay, B. (2008). *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. Ukde Kitaplığı.
- Aydınlı, O. (2013). İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebû'l-Hüzely Allaf (2. bs). Ankara Okulu Yayınları.
- Aydınlı, O. (2018). *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile Ekolü: Tarihi ve Öğretisi*. Endülüs Yayınları.
- Bağdadî, A. (2018). *el-Fark Beyne'l-Fırak: Mezhepler Arasındaki Farklar* (E. R. Fırlı, Çev.; 9. bs). DİB Yayınları.
- Bardak, A. (2021). Mu'tezile'nin İnanç Müdafaası. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 16, 31-58.

- Bebek, A. (2022). Kebîre. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 25, ss. 163-164). TDV Yayınları.
- Beyazîzâde Ahmed Efendi. (2017). İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri (İ. Çelebi, Çev.; 6. bs). İFAV Yayınları.
- Bursalı, M. T. (1333). Osmanlı Müellifleri (C. 1). Matbaa-i Amire.
- Cürcânî, S. Ş. (2015). Şerhu'l-Mevâkîf: Mevâkîf Şerhi (Ö. Türker, Çev.; 1-3). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Çelebi, İ. (2002). İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar. Rağbet Yayınları.
- Çelik, D. (2019). Eş'arî Kelamında Günahların Affı [Yüksek Lisans]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dalkılıç, M. (2005). İbn Hazm'a Göre İslam Mezhepleri. Lale Kitabevi.
- Debbâğî, A. el-Mar'aşî. (t.y.-a). Er-Risâletü'l-Münciye min Vesveseti'l-Mu'tezile ve'l-Cebriyye. Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Debbâğî, A. el-Mar'aşî. (t.y.-b). Hâşiyetü'l-akâidi'n-Nesefiyye (Yazma Eserler Kataloğu). İran Meclis Kütüphanesi.
- Debbâğî, A. el-Mar'aşî. (t.y.-c). Risale fi beyân-i kavlihi Teâlâ "innallâhe lâ ya'firu en yüşrake" (Hâfid Efendi Bölümü). Süleymâniye Kütüphanesi.
- Dikici, R. (2005). Türkiye Kütüphanelerinde Yazma ve Matbu Eserleri Bulunan Kahraman Maraş'lı Âlim, Edip ve Şairler. İçinde I. Kahramanmaraş Sempozyumu (C. 1, ss. 29-41). Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Dikici, R. (2017). Ahmed Efendi (Debbağzade). İçinde İ. Solak (Ed.), Kahramanmaraş Ansiklopedisi (C. 1, ss. 104-106). Sütçü İmam Üniversitesi.
- Ebû Hanîfe, İ. Â. (1992). El-Vasiyye. İçinde İmam-ı Â'zam'ın Beş Eseri (ss. 60-63). İFAV Yayınları.
- Eş'arî, E.-H. (1955). Kitabu'l-Luma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bida'. Matbaatü Mısır Şirketü Müsahemeti Mısıriyyeti.
- Eş'arî, E.-H. (2005). Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri (M. Dalkılıç & Ö. Aydın, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Fığlalı, E. R. (1997). Hâriciler. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 16, ss. 169-175). TDV Yayınları.
- Görgülü, F. (2023). Eş'arî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi. TDV Yayınları.
- Güney, A. F. (2022). İhlâs Sûresi Tefsiri ve Şerhleri. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Hanefî, A.-M. (1993). Mevsûatü'l-Fırak ve'l-Cemâati ve'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye. Dâru'r-Reşâd.
- İbn Hazm. (1320). El-Fasl fi'l-Mile ve'l-Ehva ve'n-Nihal (1-3). Matbaatü'l-Edebiyye.
- İnal, İ. H. (2005). Hanefî Literatüründe Ebû Hanîfe'nin Mürciîliği Problemi. İçinde İ. Hatiboğlu (Ed.), İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri] (ss. 225-231). Kurav Yayınları.
- Kalemâvî, S. (1945). Edebü'l-Havâric fi'l-Asri'l-Emevî. Matbaatü Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr.

Keskin, M. (2005). Eş'ariliğin Teşekkül Süreci [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keskin, M. (2022a). Ahmed el-Mar'aşî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri. Turkish Academic Research Review – Türk Akademik Araştırmalar Dergisi, 7(2), 471-486.

Keskin, M. (2022b). İlk Dönem İtikadi ve Siyasi Mezheplerin İnsan Fiilleri ve İhtiyar Anlayışı Mar'aşî'nin Risâle-i Münciye Örneği. İlahiyât Yayınları.

Keskin, M. (2023a). Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile Arasında Yaşanan Günah Tartışması: Mar'aşî'nin Haşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye Örneği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21(42), 87-119. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.1338470>

Keskin, M. (2023b). İbn Hazm'a Göre Ehl-i Re'y ve Günümüze Yansımaları. Amasya İlahiyat Dergisi, 21, 311-340.

Keskin, M. (2023). İtikadi Açından İkraah ve İmana Tesiri. Turkish Academic Research Review, 8(1), Article 1. <https://doi.org/10.30622/tarr.1244919>

Kutlu, S. (2018). Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri (4. bs). TDV Yayınları.

Library1.kuniv.edu.kw. (2023, Haziran 27). <http://library1.kuniv.edu.kw>. <http://library1.kuniv.edu.kw/manuscript/Scriptsvie.asp?ID=50208>

Mâtürîdî, E. M. M. b. M. b. M. (2016). Te'vilâtü'l Kur'ân Tercümesi (Y. V. Yavuz, Çev.; C. 3). Ensar yayınları.

Mâtürîdî, E. M. (2019). Kitabü't-Tevhid / Açıklamalı Tercüme (B. Topaloğlu, Çev.; 14. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Nesefî, E. M. (2017). Tevhidin Esasları (H. Alper, Çev.). İz Yayıncılık.

Nesefî, Ö. (1994). İslam İnançının Temelleri Akaid (M. S. Ahsen, Çev.; 15. bs). Bayrak Yayınları.

Nuaymî, S. (1967). Zuhûru'l-Havâric. Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-İrâkî, 15, 10-38.

Özcan, T. (2005). Maraşlı Bir Osmanlı Âlimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri. İçinde I. Kahramanmaraş Sempozyumu (C. 1, ss. 53-68). Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.

Pezdevî, E. Y. M. (2017). Ehl-i Sünnet Akâidi (Ş. Gölcük, Çev.; 6. bs). Kayıhan Yayınları.

Şehristânî. (2017). El-Milel ve'n-Nihal (M. Öz, Çev.; 4. bs). Litera Yayıncılık.

Taftazânî, S. (2017). Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-akâid) (9. bs). Dergâh Yayınları.

Teftâzânî, S. (2019). El-Makâsîd Kelâm İlminin Maksatları (İ. Eyibil, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Yeprem, M. S. (2015). Mâtürîdî'nin Akâide Risâlesi ve Şerhi (2. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

حاشية العقائد النسفية

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لمن جاز له الثواب والعقاب على الصغيرة، اجتنب مرتكبها الكبيرة أو بلا كان بلا اجتناب، والصلاة على من أوتي دالا عليه بلا ارتياب مثل، ويغفر مادون ذلك لمن يشاء في أهل الخطاب وبعد، فيقول الفقير إلى الله الغني أحمد المرعشي الدباعي قد استصعب بحث بين الفضأ والمهرة نزاعاً بين أهل السنة وبعض المعتزلة، قد أيد الثاني العصام والأول الخيالي مع تبعيته بعض من العظام فشرت في تحقيق المقام بما ألهمت من العزيم العلامة ثم جعلته تحفة لطيفة وهدية درية لحضرة من طلع من بين رجال الأفاضل بسبق ضيائه على أبواب الفضائل، وهو الذي لا يخبى كل داخل على مجلسه، بل يجيب كل سائل بطفه، فاختصاصه بتلك الأوصاف واشتهاره بها عند الخواص في الأطراف حثني على إهداء الرسالة وتوشيحها بترقيم نوعته السننية الكافية، أعني به المشرف بقضاء عسكر انا طولي، والمشهور عند الأنام بالفاضل عبد الله أفندي، دفع الله عنه بوائق الأوان وحرصه عن طوارق الأزمان، راجياً من لطفه العظيم وكرمه الجسيم أن ينظر إليها

بنظر الكريم، فإن تلقاه بأحسن القبول فهو غاية المأمول ونهاية المسؤول، وإن لاحظته باللطف والاهتمام لكان قمرأ منيراً عند الأنام وماتوفيقى إلا بالله عليه توكلت وإليه أنيب.

قال النفتازاني في شرح العقائد: ويجوز العقاب على الصغيرة اجتنب مرتكبها الكبيرة أم لا لدخولها تحت قوله تعالى: { ويغفر مادون ذلك لمن يشاء } ولقوله تعالى: { لا يغادر صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها } والإحصاء إنما يكون للسؤال أو المجازاة، وذهب بعض المعتزلة إلى أنه إذا اجتنب الكبائر لم يجز تعذيبه لقيام الأدلة السمعية على أنه لا يقع كقوله تعالى: { إن تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفر عنكم سيئاتكم } . وأجيب بأن الكبيرة المطلقة هي الكفر لأنه الكامل، انتهى. أقول تحقيق المقام يقتضي بسط الكلام، فنقول قوله: "ويجوز العقاب" اه؛ أي الصغيرة مطلقاً جائز العقاب لأنها مقيدة مغفرتها بالمشيئة في قوله تعالى: { ويغفر مادون ذلك لمن يشاء } وما هو شأنه هذا فاجاز العقاب، فهي جائز العقاب

قوله: "وذهب بعض المعتزلة" اه، ظاهره معارضة على الدعوى المركبة بإثبات نقيض جزئها، حاصله أن صغيرة مجتنب الكبيرة جائز العقاب لأنها غير مقيدة مغفرتها بها في قوله تعالى: { إن تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفر عنكم سيئاتكم } وما هو شأنه غير جائز العقاب، أما الصغرى، فلأن الكبائر فيه لو كانت على ظاهرها والصغائر مغفرتها معلقة بالاجتناب عن الكبائر فهي غير مقيدة أه لكثرتها كذلك، وأما الكبرى فظ أما الملازمة فظاهرة أيضاً، وأما الاستثناء فلأن كونها على ظاهرها أصل، والأصل غير معدول عنه بدون الصارف، وهو معدوم في المقام، ثم مغفرة الصغائر معلقة بالاجتناب، وما هو شأنه هذا غير مقيدة بالمشيئة، أما الصغرى فلما مر، وأما الكبرى فلأنه لو لزم بقاء التعليق بلا فائدة ح، فغير مقيدة بها لكثرتها كذلك، أم الملازمة فظ، وأما الاستثناء فللتضاد بين التعليق والتقييد

وأجيب أه، يمكن أن يكون منعاً كقوله: "لكن الكبائر على ظاهرها" لم لا يجوز أن يراد أنواع الكفر بقريئة أنه الكامل راجعاً إلى منع قوله لأنها غير مقيدة، ويمكن أن يكون نقضاً ببيان الفساد رجعاً إلى إثبات المراد، حاصله أنها جائز العقاب لأنها مقيدة مغفرتها في "إن تجتنبوا" والكبرى ظه أما "الصغرى" فلأنه المراد بها لو كان أنواع الكفر فمقيدة لكنه كذلك، أما الملازمة فلأنه لو لزم من عدم التقييد ح عدم اعتبار مفهوم قوله تعالى: "ويغفر الآية" فمقيدة لكنه كذلك، وأما الاستثناء فلأنه لو لزم من عدم الإرادة بقاء التعليق بلا فائدة فالمراد بها أنواعه لكثرتها كذلك، أما الملازمة فظ، وأما الاستثناء، فلأنه لو جاز مغفرة الصغائر بدون الاجتناب فيلزم من عدم الإرادة بقاء التعليق بلا فائدة لكثرتها كذلك، أما الملازمة فظ، فستعرف مافيه مع الجواب مناً وأما

وأما الاستثناء بمعنى جواز مغفرة الصغائر بدون ثابته لأنه مفهوم في قوله تعالى: "ويغفر" الآية، وما هو شأنه هذا فثابت، وسنفحص عن كل من المقال فتطلع في آخر المقال على حقيقة الحال

قال العصام قوله وأجيب أه يعني أن التكفير مقيدٌ باجتناب الكفر، فلا بد من قيد مشيئة عندنا، وتوبة الكبائر عند المعتزلة فالآية غير تامة في دلالة مطلوبهم هذا، وحمل الكبائر على الكفر بعيد والبلاغة حينئذ إن تجتنبوا الكفر فالحق أن مدلولها تكفير الصغائر باجتناب الكبائر وتعليق التكفير بالمشيئة في أخرى مخصوص بما عدا ما اجتنبت معه عن الكبائر، انتهى

أقول لا يخفى أن قوله: فلا بد أه غير لازم مما قبله، بل لو لزم فإنما يلزم مما قاله الخيالي على ما استسمع إلا أن يكلف، ثم الظاهر في كلامه أنه حمل الجواب على منع كلام بعض المعتزلة، وأن قوله "وحمل الكبائر" اه منع الجواب فيلزم منع المنع إلا أن يتكلف، ثم قوله والحق إبطال الجواب من وجه وترجيح كلام البعض في "إن تجتنبوا" من حيث حمل الكبائر على ظاهرها والسيئات على مقابلها من الصغائر، ومن حيث أن تكفيرها مقطوع باجتناب الكبائر غير مقيد بها ومحكمة من حيث إن تعليق تكفير الصغائر وتقييدها بها مخصوص بتكفير الصغائر في "ويغفر" الآية غير مجتنب، صاحبها مع الكفر عن الكبائر بل عن الكفر فقط، توضيحه أن حمل الكبيرة على الكفر بعيد والبلاغة تقتضي ورود لفظ الكفر ح ومانعة عن الكبيرة

فالمراد بالسيئات مايقابلها وأن تكفيرها غير معلق بالمشيئة بل باجتنب الكبائر فقط، فالمعلق بها الصغائر في "ويغفر" الآية غير مجتنب صاحبها عن الكبائر، فالحق في عدم جواز العقاب على صغيرة مجتنب الكبيرة وكون تكفيرها غير مقيد بالمشيئة بل بالاجتناب عن الكبائر إنما هو مع البعض واستدلاله ب"إن تجتنبوا" الآية تام وفي جواز العقاب على صغيرة غير مجتنب الكبيرة وكون تكفيرها بالمشيئة إنما هو مع أهل السنة هذا

أقول لا يخفى عليك أنه لامدخل للجواز الثاني في محل النزاع، وذكره في الحقيقة بيان منشأ غلطهم على زعمه فيرجع إلى تزييف مذهب أهل السنة وترجيح مذهب إليه البعض ففيه خدشة من وجوه، أما أولاً فلأن الكبائر لو بقيت على ظاهرها وأريد بالسيئات مايقابلها على أن يكون مدلول النظم تكفير الصغائر قطعاً عند اجتناب الكبائر من غير تقييد بالمشيئة لزم الإيجاب عليه إلا أن يحمل ذلك على وعده منه توبة بشرط الاجتناب ويكون التقدير إن تجتنبوا الكبائر نشاء تكفير الصغائر، وأما ثانياً فلأن قوله تعالى "ويغفر" الآية، والإجماع بأنه مغفرة ماعدا الكفر غير متعينة يقتضي كون التكفير فيما نحن فيه مقيداً بالمشيئة، فلو أراد من طرف البعض بعد دعوى بقاء الكبائر على ظاهرها أن التكفير مقيد بها مع إيباء صريح كلامه عن ذلك لبقى تعليقه تعالى بالاجتناب عنها بلا فائدة، والثاني باطل فيتم جوابهم، وأما ثالثاً فلأنه صريح كلامه أن تكفير السيئات المرادة بها الصغائر على ما لزمه منه حمل الكبائر على ظاهرها غير معلق بها، وإنما المعلق تكفير الصغائر في "ويغفر" الآية غير مجتنب صاحبها عن الكبائر، ومآله حمل السيئات هنا على الصغائر المجتنب صاحبها عن الكبائر وحمل الصغائر هناك على الصغائر هناك على الصغائر غير مجتنب

صاحبها عن الكبائر فنقول إن الثاني إما بتخصيص كلمة ما في قوله تعالى "مادون ذلك لمن يشاء" بتلك الصغائر، وذلك بين البطلان لأن لفظ ذلك إشارة إلى الشرك فما دونه أعم منها وفي الصغائر فقط وفي الكبائر، وأما ما يجعله أعم في الكبائر كما هو الحق، ولا يخفى على المنصف أن الالتمتبار من قوله تعالى "ويغفر" الآية أن المغفرة مع قيدها واردة على كل فرد من أفراد مادون ذلك، وأنه على عمومها لأنه وإن لم يكن صريحاً في كليته لكن غير مقارن بقربنته على الجزئية فلا مانع عن الكلية وظاهرها العموم، فمع ذلك حملة على الجزئية ودعوى تعيينها بلا قرينة إخلال في النظم للولظ العموم، والمراد الخصوص فتدبر

فنقول لاشك أن مغفرة مادون ذلك معلقة بمشيئته تعالى صريحاً، ومفهوم مادون ذلك من الآية صادق على الكبائر فقط وعلى الصغائر فقط، أي بالاجتناب عن الكبائر، فالثاني معلق بها أيضاً وهو عين ماأراده بالسيئات، وقد حكم أن تكفيرها غير معلق بها، هذا خلف وإنه صادق عليهما جميعاً "وقد خصص تكفير الأخير بكونه معلقاً بها فيكون تحكماً وترجيحاً. وأنت تعلم أن جعل "إن تجتنبوا" الآية قرينة على تخصيص الصغائر في "ويغفر" بتلك الصغائر مع عموم كلمة مافيه ومع نداء بعض النظم على ذلك وعدم لزوم شيء عليه تعالى من التكفير وغيره ساقط على أنه يمكن للمجيب أن يمنع بأن يقول لم لا يجوز أن يكون عموم مافي آية أخرى قرينة على عموم السيئات فيما نحن فيه، وعلى كون كل من الصغائر والكبائر مقيداً بها وعلى لزوم إرادة الكفر بالكبيرة بناءً على بقاء التعليق

بلا فائدة عند إرادته وعند تخصيص السيئات بما قاله، فالحق مع أهل السنة لا مع البعض، حاصله أن مرادهم أن عموم ما وتعليق تكفير ذلك الأعم بالمشيئة يقتضي كون تكفير السيئات في "ويغفر" معلقاً بها أيضاً حال كونها أعم ويقتضي أيضاً حمل الكبائر على أنواع الكفر وإن كان بعيداً في نفسه لنلا يلزم عدم فائدة التعليق لجواز مغفرة الصغائر بدون الاجتناب عن الكبائر وأنت خبير بأن قوله "وحمل" إلى آخره ساقط لا في حاصل الجواب اعترافاً به وغاية كلامه أن لزوم الفساد على مذهب إليه البعض صارفت عنه وإن كان قريباً في نفسه، ومقتض لذلك وإن كان بعيداً في نفسه فقوله لأنه الحال إنما هو وجه أصل صحة إرادة الكفر وأما القرينة الصارفة مع الإشارة إلى وجه صحة جمعيتها فلتسمع من الخيالي لكنه بقي وجه عدم ورود النظم بلفظ الكفر بدل الكبيرة، ووجه ورودها على صيغة الجمع مجرداً من قيد المشيئة فنقول لعل وجه ذلك تنشيط قلوب عباده تعالى بإيهام أنه تعالى يكفر الصغائر قطعاً عند الاجتناب عن أنواع الكبائر وإن كان المراد بها الأعم في الواقع وإن كان معلقاً تكفيرها بالمشيئة كما في آية أخرى وإن كان المراد بالكبائر أنواع الكفر لينشط قلوبهم ويبدلوا جهدهم فيجتنبوا جميع الكبائر مع الاجتناب عن الكفر وأشخاصه، ولعل وجه تصريح الشرك في آية أخرى الذي بمنزلة تصريح الكفر هو بيان ما هو أبغض عنده تعالى وأبعد من مغفرتة تعالى، ولعل وجه إخباره تعالى عن مغفرة مادون ذلك معلقة بمشيئته تعالى تبشير لهم من حيث إنه تعالى يغفر مادون ذلك وتخويفهم من حيث إنها ليست بمقطوعة بل مقيدة بمشيئته تعالى لئيدلوا جهدهم في اجتناب المعاصي مع اجتنابهم عن الكفر وماله حنهم على طاعته تعالى ومنعهم عن جميع المنهيات على أن يكون الفرق بين الآيتين بالتفصيل والإجمال لا بالمرجع والمآل، فالحق مع أهل الاعتدال لا مع بعض الاعتزال هذا

قال علي الفاري قوله وأجيب إلى آخره فيه أنه يلزم أن لايجوز العقاب على ماعده إلا أن يكون الخطاب للكفرة، والمعنى نكفر عنكم سيئاتكم قبل اجتنابكم عنه، وقيل يقدر استثناء المشيئة، وقال عبد الله المسندي إنه يعني عن حمل الكبائر على أنواعه. قلت ما قدر إلا ليصح دفعاً لما تقدم، إذ لو لم يحمل لما صح للزوم انحصار الصغيرة تحت المشيئة وخروج الكبيرة وهو خلاف قوله تعالى "ويغفر مادون ذلك لمن يشاء" أيضاً يلزم كون الصغيرة تحتها مشروطة بالاجتناب وليس كذلك بل قد يكون مغفرتها بمكفر أو عفو، ثم الأظهر أن الخطاب للمؤمنين

وأنها على معناها المتعارف، والمعنى إن تجتنبوا كبائر المنهيات تكفر عنكم سيئاتكم بالطاعات، يدل عليه أن الحسنات يذهبن السيئات والأحاديث في باب المكفرات، ومقاله العصام مذهب ثالث فكيف يحكم بالحق انتهى

قوله فيه، أقول فيه إن بناء الجواب على ما عرفت على إثبات الجواز بالتقييد وإثباته بالجمل، فإذا اعتبر الحمل فيعتبر فلا مسأغ للإيراد ولا يحتاج إلى الجواب فلا تغفل قوله. وقيل أي في دفع مافيه بدل توجيهه وهو الظ، وقد سمعت أن الحمل للاستثناء فهو متعين فلا إيراد ولا جواب فكل في قعرين في جهة

قوله قلت اه قلت بل ما حمل إلا ليقدر على مانبهناك، فإن قلت هذا على زعم القيل، قلت قد عرفت إنهما غلطا غلطين، فهذا ثالث، تأمل قوله إنه لو حمل اه فيه نوع منافات لما قبله فتدبر قوله للزوم اه، لا يخفى أن منشأه على زعمه إبقاء الكبائر على ظاهرها، فإن أراد بالصغيرة صغيرة اجتنب صاحبها كما يوحي إليه قوله وأيضاً على ما يخفى فيلزم خروج تلك الصغيرة عن تحتها أيضاً وإلا لبقى التعليق بل فائدة على مأمّر فلا حصر، وإذا أراد بها غير المجتنب صاحبها فيدخل الكبيرة تحتها أيضاً فلا حصر، فليتأمل قوله وهو خلاف اه، قد عرفت مافي للزوم فبناء الخلاف عليه خلاف حاصله أنه أراد أنه خلاف ويغفر الآية، من عموم المشيئة لها، وذلك العموم مسلم عند المسندي هذا، فنقول إن مراد القيل دفع مافيه وقال مافيه إبقاء الكبائر على ظاهرها نعم تبقى الحمل على الكفر ببيان الفساد على طريق النفقة ينادي عليه قوله إلا أن يكون، وقوله ثم الأظهر وأن الظاهر مراد المسندي في رد القيل إبقاء مافيه، إما بان يريد ماتحت إلا أن يكون أو ثم أو مقالته العصام، وأما مجرد إرادة عدم المقابلة فلا، وقال الآخرين وإن كان بينهما ظاهر أفرق ماتخصيص قوله تعالى "ويغفر" الآية بقوله تعالى "إن تجتنبوا" الآية بالنسبة إلى الصغيرة المقيدة مع الكبيرة بالمشيئة بصغيرة غير "مجتنب صاحبها عن الكبيرة بحمل السيئات على صغيرة غير مقيدة بها بناء على لو مغفرتها معلقة بالاجتناب، وذلك لا ينعى عموم المشيئة تحت "ويغفر" الآية للصغيرة والكبيرة على ما لا يخفى فيكون عمومهما مسلماً عنده، لكن قد عرفت ما فيهما قبله وبنائه عليه ففيه مافيه، قال وقال الأول ظ قوله وأيضاً ه لا يذهب عليك إنه في المال عطف على لزوم الانحصار، وقد عرفت مافيه ففيه مافيه، قوله وأيضاً فيه فيدخل تحته لما عرفت أن المشروطة خارجة من تحت المشيئة لئلا يبقى التعليق بلا فائدة، قوله وليس كذلك اه، قد عرفت أن القائل بالبقاء حمل المشروطة على غير المقيدة والمقيدة على غيرها وماتحت قد يكون من قبيل الثاني فأين هذا من ذلك

قوله والمعنى اه يرد عليه نظير ماتحت قوله للزوم اه على زعمه في لزوم أن الصغيرة منحصرة تحت الاجتناب والطاعات وهو خلاف ويغفر" وأيضاً نظير ماتحت وأيضاً من لزوم كون مغفرتها مشروطة بها ليس كذلك، بل يكون بمكفر أو عفو بل يلزم أيضاً خروج الكبيرة على زعم" وهو خلاف ويغفر فما هو جوابه ههنا فهو جواب المسندي هناك، ثم لا يخفى على المنصف أن مقالته تحت الأظهر إنما يمتاز عما قاله العصام بقوله بالطاعات فذلك القيد إما غير معتبر عنده كما هو الظ فتشيعه في المقام وإن كان في موضعه لكن لا فرق بينهما في توجه ما أوردنا على العصام أو معتبر عنده أيضاً فعدم الفرق ظ فيتسع المناقشة فتدبره

قال الخيالي: قوله وأجيب حاصله أن التكفير مقيد بالمشيئة فلا قطع بالواقع، إذ المراد بالكبائر أنواع الكفر وأشخاصها ومغفرة ما عدا الكفر غير متعينة بالإجماع ولو لم يحمل الكبيرة على الكفر لبقى التقييد بالمشيئة بلا دليل والتعليق بالاجتناب بلا فائدة لأنه يجوز مغفرة الصغائر بدونه انتهى. أقول يعني إن مراد المجيب أن مغفرة مصداق كلمة مافي النظم مقيدة بالمشيئة صريحا أعم ذلك من الصغائر والكبائر فمغفرة كل منها مقيدة بها في النظم الذي نحن فيه أيضاً بأن يحمل السيئات عليها والكبائر على أنواع الكفر على أن يكون الفرق بينهما بالإجمال والتفصيل، فلو حمل الكبائر على ظاهرها على مازعم البعض مع تخصيص السيئات بمقابلها لزم لغوية التعليق والمخلص بحمل الكبائر على أنواع الكفر والسيئات على الأعم لكن لما كان الثاني من متفرعات الأول لم يتعرض له في الحاصل، فتقدير النظم إن تجتنبوا أنواع الكفر تكفر عنكم صغائركم وكبائركم إن شئنا تقريره التكفير لا قطع بوقوعه بمعنى أنه غير مقطوع بالواقع لأنه مقيد بالمشيئة في النظم، وما شأنه هذا فغير مقطوع به فهو غير مقطوع به، ثم العقاب جائز الوقوع لأن التكفير لو كان غير مقطوع به فالعقاب جائز الوقوع لكنه كذلك فالعقاب إلى آخره، فعلى هذا يكون ماله إثبات لمطلق بهم، ثم التكفير مقيد بها لأنه في النظم يكفر ما عدا الكفر، وتكفير ما عدا الكفر، فالتكفير مقيد بها، فالتكفير مقيد بها

أما الصغرى فلا، المراد بالكبائر في النظم لو كان أنواع الكفر فالتكفير تكفير ما عداه لكنه كذلك فالتكفير في النظم تكفير ما عداه، وأما الكبرى فلأن تكفير ما عداه بمعنى مغفرة ما عداه لو كانت غير متعينة بالإجماع فهو مقيد بها لكنه كذلك، فتكفير ما عداه بمعنى مغفرة ما عداه مقيد بها، أما الملازمتان فظ وكذا الاستثناء الثاني، وأما الأول فلأن الكبائر لو لم يحمل على الكفر لبقى أه والثاني بط والمقدم مثله، أما الملازمة فلأنه لو جاز مغفرة الصغائر، فلو لم يحمل الكبيرة على الكفر لبقى، لكن يجوز مغفرة الصغائر، فلو لم يحمل أه لبقى أه، وأما الاستثناء فظ، وأما ملازمة لو جاز فظ أيضاً، وأما الاستثناء بمعنى جواز مغفرة الصغائر ثابت لأنه مفهوم في ويغفر" وما هو مفهوم منه فتأبث لجوازها ثابت فيجوز مغفرة أه فظهر أن قوله

إن التكفير اه صغرى الدليل لقوله فلا قطع أه، وقوله إذ أه استثناء في دليل صغرى الدليل لقوله إن التكفير في قوله ومغفرة استثناء من دليل كبرى الدليل لقوله إن التكفير إلى أخرى.

وقوله لو لم اه شرطية الدليل لقوله إذ المراد إلى آخره، وقوله لأنه يجوز إلى آخره استثناء الدليل لقوله ولو لم إلى آخره ولما لم يكف في الجواب أقول الشيء لأنه الكامل في المط على ماأشرنا إليه زاد عليه ذلك في الحاصل، أقول لعلك تقول هذا لا يكفي في المرام لأن حقيقة نزاع الفريقين إنما يرجع إلى عدم تمامية ملازمة لو لم يحمل اه، وتاميتها وهي غير بينة الان فنقول إنها منحلة إلى شرطيتين وأن الظ أن الواو الواصلة بمعنى أو الفاصلة لتعارض الأيتين عند عدم الحمل عند المجيب، وأن الظ أن قوله لأنه يجوز اه إنما هو دليل الثانية وإن أمكن الاشتراك، وأما دليل الأولى فمطوي، ومآلها إلى واحد من تعارض كل آية لأخرى عند الحمل وأن دليل التقييد قوله تعالى "ويغفر" الآية ويحتمل أن يكون إجماعهم على عدم تعيين "مغفرة ماعدا الكفر ودليلهم ذلك وعلى تقدير في تقرير دليل الشطيتين طرق منها على الأول أنه لو لم يحمل واعتبر التعليق ولم يعتبر التقييد في ويغفر الآية للتعارض ح لبقية التقييد بلا دليل، والتالي بط ولو لم يحمل واعتبر التقييد ولم يعتبر التعليق في "إن تجتنبوا الآية" للتعارض ح لبقية التعليق بلا فائدة والتالي بط فقوله لأنه يجوز اه تفصيل للتعارض الثاني فكأنه دليل للشرطية الثانية، حاصله لو لم تحمل لم يعتبر التعليق لكنه لم يحمل على ماهو المفروض، أما الاستثناء فظ، وأما الملازمة فلأنه لو اعتبر التقييد عند عدم الحمل بمعنى لو جاز مغفرة أه، فلو لم يحمل لم يعتبر لكن يجوز أه أما الملازمة فلأن الأيتين لو تعارضتا عند الحمل، فلو جاز أه بمعنى لو اعتبر معنى قوله تعالى "ويغفر" الآية فلو لم يحمل لم يعتبر التعليق، لكنهما متعارضتان، وأما الاستثناء بمعنى جواز مغفرة الصغائر ثابت فلما مرّ، أما الملازمة فظ وأما الاستثناء فلأنه الأولى بالتقييد والثانية بعدمه، وكلما كان كذلك فمعارضتان فعلى هذا فقس على الشرطية الأولى وعليك بالتطبيق ثم لا يخفى أن بحث بعض المعتزلة والعصام والقاري يعود إلى التكلم في تلك الكبرى فلنختم به مع الإشارة إلى جوابه حتى يتضح حقيقة مسك جمهور أهل السنة. فإن قلت لاتعارض لأن الصغيرة المقيدة في "ويغفر" غير مجتنب صاحبها ففي إن تجتنبوا مجتنب صاحبها، فالتقييد بدليل والتعليق بفائدة. قلت هذا يرجع إلى تخصيص "ويغفر" بقوله "إن تجتنبوا" وقد أسقطناه أولاً ومنعناه ثانياً بناءً على أن المجيب موجه فارجع إليه فتأمل فيه، نعم يرد على الخيالي أن تقرير الجواب منعاً على أن يكون بحثهم معرضة أو لم كما لا يخفى قد وقع الفراغ على يد مؤلفه ولا ينظر إلى عدم حسنه